

E 33/20

PUKÁNSZKY BÉLA

★

HUGO VON HOFMANNSTHAL

ÉS

A GÖRÖG SZELLEME



A SZERZŐ KIADÁSA

Hugo von Hofmannsthal és a görög szellem.

Elis Fröbom falusi bányászlegény, Hofmannsthal egyik ifjúkori színjátékának hőse a föld mélyébe száll, hogy a természet titkait, az emberi lélek indulatait, szenvedélyeit, érzelmeit ősalakjukban, hamisítatlan lényegükben ismerje meg. Elis ismeretvágyában, misztikus magábamerülésében a költő lelki élete tárul elénk. Hofmannsthal egész életműve egyetlen nagy keresés: keresése annak, ami a változó létben maradandó, ami mint lényeg és mag az idő hullámverése ellenére mindig ott van a múltó jelenések mögött, de csak kivételes, intuitív erővel bíró szemlélő számára tárul fel. A költő elmélyedése az antik görög világba szintén a lényegkeresés egyik módjának látszik.

Minden kornak megvolt a maga szemlélete az ókori görögségről, és minden kor mint egy tükörben elsősorban önmaga lényegét szemlélte benne. A XVII. század barokk tudóspoétái, Goethe vagy Nietzsche nem mondtak újat és maradandót a görögségről, de annál többet önmagukról, mikor a görögségben új, előttük alig észrevett vonásokat véltek felismerni. És rendszeren nemcsak önmagukról, hanem korukról is: hiszen szemléletük egyúttal korukra is jellemző. Hofmannsthal görög-szemléletében is nagy mértékben korjellemző vonások tükröződnek: hatalmas szellemi távlatokat összefogó életműve egyesíti magában kora összes eleven erőit, ízléshullámmzásait, s így természetesen a klasszikus ókorhoz való viszonyában is jórészt kora vezető eszméi, életérzése irányadók. De elég világosan felismerhető szemléletében az, ami egyéni, és különválasztható a kor szellemi birtokállományától.

Hofmannsthalnál az antik görög világ felé való fordulásnak külső nyomát először az «Idylle nach einem antiken Vasenbild: Zentaur mit verwundeter Frau am Rand eines Flußes» c. párbeszédese költeményben látjuk. Később — költői fejlődésének második időszakában — előszeretettel nyúl a Homeros előtti görög világba; a vérrel és borzalmakkal teli drámai cselekményekben leli gyönyörűségét, és színpadi ábrázolásukat Reinhardt színházaitól várja. Az «Elektra» (1904), az «Ödipus und die Sphinx» (1906), Euripides «Alkestis»-ének (1909), Sophokles «Ödipus király»-ának átdolgozása (1910), az «Antigone»-hoz és Aristophanes «Lysistrata»-jához írt előjátékok jelzik Hofmanns-



thal fokozatos elmélyedését a görög világba.¹ Ehhez jönnek a tanulmányaiban található elméleti fejtegetések az ókori görögségről, néhány operaszöveg és görögországi útjáról szóló feljegyzései.

Az eddigi kutatás ennek a kézzelfogható, tárgyánál fogva minden kételyen felül álló bizonyító anyagnak alapján ismételten foglalkozott Hofmannsthal és az ókori görögség viszonyával,² és igen sok egyéni önkényt állapított meg a költő görög-szemléletében. Mindenek előtt alakjaiban: az antik görög világ alakjai önmagukban zárt alakok, egymástól annyira elkülönülnek, hogy mintegy légüres tér van közöttük, magányosak, elszigeteltek, s egymásközötti kapcsolataikban is megőriznek bizonyos távolságot. Hofmannsthal alakjai ezzel szemben szinte elektromos árammal telített térben állnak. Ő minden távolságot megszüntet, a határokat elmossa, nem rajzol határozott körvonalakat, alakjai között az átmenet, egymásbaolvadásuk szinte észrevétlen. S még hozzá Hofmannsthal antik görög alakjaiban nem is valósította meg elgondolását az egyéniségről, mert kénytelen volt a drámai műformának engedményeket tenni. «Az emberek között sok minden folyik ide-oda; csak bábok különülnek el tisztán és élesen egymástól; a drámai forma alakjai a kettő között vannak» — mondotta Hofmannsthal, aki a drámai jellemeket nem tartotta egyébnek kontrapunktikus szükségességeknél. Ugyanez az elmosódottság és határozatlanság jellemzi az eddigi kutatás szerint Hofmannsthal antik görög alakjait az Istenekhez és a közösséghez való viszonyukban is: nem köti őket semmi, nincsen súlypontjuk, majdnem hontalanul bolyonganak, s minthogy nem kötelezi őket sem égi, sem földi törvény, a mámorba menekülnek, kielégülést s egyben megsemmisülésüketelve benne. Végül Hofmannsthal egyéni módon megbontotta az antik görög dráma felépítését: az eszményi, tektonikus keret helyébe önkényes életképet állít, nem plasztikus épületet emel, hanem szüntelenül mozgó zenei hullámokat kelt.³ Megállapította a kutatás azt is, hogy Hofmannsthal önkényes görög-szemléletének ihletői Burckhardt, Nietzsche és — főképp a bécsi irodalmi viszonyokat tekintve — Hermann Bahr voltak, akik számára a «kődbe burkolt», primitív, archaikus görögséget felfedezték.

Ezek az eredmények nem elégíthetnek ki bennünket teljesen. Nem elégíthetnek ki azért, mert csupán Hofmannsthal görög tárgyú művein alapulnak, nem veszik tekintetbe egész költői

¹ V. ö. Nagl—Zeidler—Castle: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Bd. III. Abt. 12. Wien, 1935. 1815—17. l.

² A gazdag Hofmannsthal-irodalomból itt csak a következő tanulmányokat emeljük ki: Emil Sulger—Gebing, H. v. Hofmannsthal. Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte III. Leipzig, 1905. — E. Hladny: Hofmannsthals Griechenstücke. Jahresbericht des K. K. Staatsgymnasiums in Leoben 1909/10—1911/12. — Lili Hagelberg: Hofmannsthal und die Antike. Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft, 1923. 18—62. l.

³ L. Lili Hagelberg: i. h. 29. és 51. l.

fejlődését, és azt a látszatot keltik, mintha Hofmannsthal és a görög szellem kapcsolata csupán a költő görög tárgyú alkotásaira korlátozódna, és nem terjedne túl pályájának egyik rövid szakaszán.¹ De nem kielégítőek az eddigi kutatás eredményei azért sem, mert Hofmannsthal görög-szemléletét mint a vele egykorú költőnemzedék szellemi tájékozódásának egyik vonását tüntetik fel, és elterelik a figyelmet azokról a jelenségekről, amelyek Hofmannsthal és a görög szellem kapcsolatában a költő egyéniségéből, lelkialkatából, saját külön útjából adódnak.

Fel lehetne vetni a kérdést: helytálló-e teljes egészében az a megállapítás, hogy a költő görög tárgyú műveiben egyoldalúan «kaotikus», «dionizoszi» vonásokat domborított ki, s így «hamis» képet adott az ókori görögségről. Hofmannsthal időrendben első görög tárgyú alkotásáról, az «Idylle nach einem antiken Vasenbild» c. Böcklin stílusában írt párbeszédes költeményről az eddigi kutatás is elismeri,² hogy a klasszikus hagyományhoz híven idézi fel az antik görög világot. Különösen a kovács alakja áll távol Hofmannsthal későbbi görög embereitől. Világos körvonalakat látunk, zárt, plasztikus világot, szigorú mértéktartást az emberek egymás közötti kapcsolatában. Igaz, könnyen felmerülhet az ellenvetés, hogy Hofmannsthal ebben a költeményben fordul először az antik görög világ felé, s így sajátos, egyéni görög-szemlélete még nem alakulhatott ki. De az «Idylle» mellé állíthatjuk Euripides «Alkestis»-ének átdolgozását, mely tisztán és töretlenül tárja elénk a görögség «apollinikus» vonásait; és melléje állíthatjuk az «Augenblicke in Griechenland» hasonló szemlémű, derült, nemes nyugalommal teli prózáját.³ Fel lehetne vetni azt a kérdést is, hogy a Hofmannsthal-i görög-szemlélet egyes részleteinek kialakulásában Nietzsche, Burckhardt meg Hermann Bahr mellett nem volt-e nagyobb szerepe Swinburne-nek, mint ahogy azt eddig láttuk.⁴ A fiatal Hofmannsthal figyelem nagyon korán fordul feléje és egyik tárcájában⁵ «Atalanta Kalydonban» c. lírai drámájával kapcsolatban részletesen foglalkozik görög-szemléletével is. De ezekre a kérdésekre keresve feleletet érdemben nem változtatunk a kutatás eddigi, általában helyes

¹ Különösen E. Hladny jelzi átmeneti jellegűnek Hofmannsthal foglalkozását a görögséggel és a költő szempontjából helyesnek tartja, hogy hamar búcsút mondott az antik világnak: «Unserem modernen Leben und Streben, vornehmlich auch in der Kunst, ist die griechische Sagenwelt etwas Fremdes und Totes; wer vermöchte ihren Geist aufzufrischen? Und äußerliche Umfärbungen nach Hofmannsthals Art treffen gar nicht den Kern. Der Dichter schied auch scheinbar endgiltig aus diesem Boden, denn sein nächstes Werk, das Lustspiel *Christinas Heimreise* und seine Libretti zu den übermodernen Opern von Richard Strauss zeigen ihn ganz anderen Absichten dahingegeben...» i. h. 1911/12. 23—24. l.

² V. ö. *Lili Hagelberg*: i. h. 37. l.

³ V. ö. *W. Brecht*: H. v. Hofmannsthal. Deutsche Rundschau, 1930. 223. k. 211. l.

⁴ Csak E. Hladny mutat rá erre röviden: i. h. 1910/11. 24. l.

⁵ *Algernon Charles Swinburne, Loris*: Die Prosa des jungen H. v. Hofmannsthal. Berlin, 1930. 144. l.

megállapításain, s kisebb helyreigazításokkal sem jutunk igazán előbbre Hofmannsthal és a görög szellem kapcsolatának vizsgálatában.

Vizsgálatunk lényegét illető kérdésünket másképen kell feltennünk: nincsen Hofmannsthal és a görög szellem között mélyebb, egész költői életművét átfogó kapcsolat, melyből esetleg egész művészi gyakorlatára, önkényes görög-szemléletére és műveinek egyéb részleteire is fény derülne?

Hallgassuk meg azt az életbölcsséget, melyet Andrea, Hofmannsthal legelső kis lírai játékának, a «Tegnap»-nak hőse hirdet:

Was ist bewußt, und was ist unbewußt?
 Sein selbst bewußt ist nur der Augenblick,
 Und vorwärts reicht kein Wissen, noch zurück!
 Und jeder ist des Augenblickes Knecht
 Und nur das Jetzt, das Heut, das Hier hat recht!

Ezek a szavak jellemzik azt az életérzést, mellyel a fiatal Hofmannsthal tizenhét éves korában «Loris» álnéven «lágyan, koraéretten és szomorkásan» a nyilvánosság elé lépett. Ez az életérzés a vérbeli impresszionistájé, aki teljesen benyomásaiban és benyomásai által él. A külvilág minden dolga, jelensége szenvedés számára, de ez a szenvedés egyúttal nélkülözhetetlen élvezet. Az impresszionista költő érzelmeinek hullámlásában nincsen nyugvópont, szüntelenül változó, relatív érvényű és értékű világban él. Énje is valahogy leveti szubsztanciális lényegét és érzések, hangulatok komplexsumaira szakad, melyeket *Ernst Mach*, az «Analyse der Empfindungen» szerzője, az impresszionizmus filozófusa határozott meg. A fiatal Hofmannsthal valóban telivér impresszionista, s teljesen jogosult, hogy az egykorú kritikusok és irodalomtörténeti rendszerezők egyértelműen elsősorban a múltó, pillanatnyi ingerek és hangulatok költőjét látták meg benne.

A figyelmes olvasó azonban a pillanat relativista filozófusa mellett kénytelen kezdettől fogva észrevenni Hofmannsthal Énjének másik felét is. Térjünk vissza egy percre a költő első lírai játékához, a «Tegnap»-hoz. A szép Arletta megvallja és meggyónja kedvesének, Andreának múltó hűtlenségét abban a tudatban, hogy tegnap volt, eltűnt, s legfeljebb csak rossz emlékként él egy ideig tovább. S mi történik? A vallomás halomra dönti a megsebzett, megcsalt férfi pillanatnyi élvezetre épített életbölcsségét, s helyében keserű, illuziómentes felismerés támad:

Dies Gestern ist so eins mit deinem Sein,
 Du kannst es nicht verwischen, nicht vergessen:
 Es ist, so lang wir wissen, daß es war ...
 Und heute — gestern ist ein leeres Wort.
 Was einmal war, das lebt auch ewig fort.

Ime, a múltó benyomások relativista költője mellett ott van a másik Hofmannsthal, aki azt vallja, hogy egész lényünk, minden cselekvésünk, a hullámló érzések, tovatűnő hangulatok, pilla-

natnyi ingerek elválaszthatatlanul összeszövődnek valamivel, ami volt, s ebben az összeszövődésben örökké élnek. A pozitívista filozófiában gyökerező impresszionista mellett ott van a majdnem misztikus idealista gondolkodó. Bennünket ez az idealista Hofmannsthal érdekel, nemcsak a görög szellemhez való viszonya szempontjából, hanem általában azért, mert a költő és gondolkodó további fejlődését nem az önmagát hamar túlélő impresszionizmus, hanem az ideális szemlélet határozza meg.

Hofmannsthal első lírai játékában csak megpendített gondolatát, hogy minden, ami van, elválaszthatatlanul összeszövődik a multtal, az egész világot, időtlen időket, minden egyéni és közösségi életnyilvánulást magában foglaló szemléletté építi tovább. Lényének egyik alapvonása a szüntelen változásra, fejlődésre való képesség. Alig találunk az újabb német irodalomban költőt, akit szellemi alkalmazkodóképességben hozzá hasonlíthatnánk. Állandóan a megoszlásra, lelki transzpozícióra való készség foglalkoztatja. «Elragadó és végtelen küzdelmes játékot érzek magamban és magam körül» — írja egyik önleplező tanulmányában¹ — «s az egymás ellen ható tárgyak között nincsen egy sem, melybe ne lennék képes átfolyni. Ilyenkor úgy érzem, mintha testem csupa titkos írásjelből állna, melyek számomra mindent megfejtene». Szerinte minden látszólagos Én számtalan Énből tevődik össze. «Mindegyikben közülünk több lény él, mint amennyit készek vagyunk bevallani.» Mert minden Én csak látszólagos, minden jelenség csak az örök, változatlan ősképfogyatékos tükörképe, képmása, s feladatunk az, hogy a múló jelenségek ezernyi változatán keresztül a lényeket, az ősképet megközelítsük. Az ősképpel való összefüggés tudata áthidalja a térbeli és időbeli távolságokat a test bőrtönébe zárt egyén és a világmindenség között: ebből a felismerésből fakad Hofmannsthalnál a mindenséggel való szolidaritás érzése, melynek legszebb kifejezését lírájában a «Manche freilich» néhány sorában találjuk:

Doch ein Schatten fällt von jenen Leben
In die anderen Leben hinüber,
Und die leichten sind an die schweren
Wie an Luft und Erde gebunden:

Ganz vergessener Völker Müdigkeiten
Kann ich nicht abtun von meinen Lidern,
Noch weghalten von der erschrockenen Seele
Stummes Niederfallen ferner Sterne.

Viele Geschicke weben neben dem meinen,
Durcheinander spielt sie alle das Dasein,
Und mein Teil ist mehr als dieses Lebens
Schlanke Flamme oder schmale Leier.

Ez a mindenséggel való szolidaritás érzése, mely Hofmannsthal metafizikai és etikai gondolkodását áthatja, műelméletére

¹ Der Brief des Lord Chandos. Gesammelte Werke. Berlin, 1924. II. k. 185. l.

is döntő hatással van. A múltó jelenségek mögött az örök, változhatatlan lényeket elsősorban a költő látja meg: «Számára a jelen kifejezhetetlen módon szövődik össze a múlttal; testének pórusaiban érzi mindazt, ami elmúlt napokból, távoli, sqa nem ismert apáktól és ősapáktól, letűnt népektől, elmúlt korokból reánk szállt; szeme... rátalál olyan csillagok tűzére, melyek a jeges térben régen elenyésztek... számára halottak támadnak fel... agya az egyedüli hely, ahol egy időátóm tartamára megegyeszer élhetnek.»¹ Mennél többféle jelenségbe hatol a költő, mennél inkább át tudja hidalni alkotásaiban a látszólagos térbeli és időbeli távolságokat, annál jobban közeledik az örök, változhatatlan lényeghez, az igazi élethez. Ez pedig a művészet — Hofmannsthalnál elsősorban a költészet — legfőbb, legnemesebb feladata. Itt van Hofmannsthal páratlan szellemi alkalmazkodóképességének, költői ezerarcúságának, utánérző erejének magyarázata. Ezzel az utánérző erővel hasonló mértékben csak egyszer találkozunk a német szellemi élet történetében, Herdernél, aki lényegében ugyanazon szemlélet alapján állt.

Mert Hofmannsthal szemléletében platonikus elemek kelnek új életre, melyekkel a német szellemi élet történetében mindig találkozunk, ha misztikus hajlamok érvényesülnek. Tudjuk, hogy a platonizmus — és némi változatban az újplatonizmus — azt tanítja, hogy a világ s az élet a mögöttük rejlő immanens szellemi erőnek, az egységben megnyilatkozó istenségnek csak tükörképei, szimbolumai. Isten mindent egyesít magában, minden jelenségben benne él, mindent megvilágít örök fényével, s így minden jelenség egyetemes érvényű, minden mikrokozmosz egyúttal a makrokozmoszt is felfedi, egyetlen hatalmas kötelék fűz össze minden lényt. Hofmannsthalnak Plátó lélektanában gyökerező tanítása is úgy szól, hogy a lélek az ideák birodalmába tartozik, a földön csak hontalan vendégként él, s a test mintegy börtön számára. A tudás vele születik, a felismerés pedig visszamemlékezés arra, ami az ideák világában eredetileg birtokában volt. Ilyen módon az egyéni lélek, sőt minden múltó jelenség végtelen összefüggéseket rejt magában. A goethei «Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis» új jelentést kap Hofmannsthal költészetében:

Einen hellen Widerschein
Sehe ich im Kreise wandern:
Spürt auch jeder sich allein,
Spürt sich doch in allen andern.

(«Gesellschaft».)

Hofmannsthal eleinte felveti azt a kérdést is, hogy a világnak és Ennek «csaknem azonosságá» nem vezet-e szükségképen az egyéni élet pusztulásához. De csakhamar megnyugtató feleletet talál rá: az egyén, az Én igazán csak akkor bontakozhatik ki,

¹ Der Dichter und diese Zeit. Prosaische Schriften, gesammelt in drei Bänden. Berlin, 1919. I. 29. I.

ha állandóan új erőt merít a vele lényegében egyenlő világmindenségből.¹ Ennek a tanításnak számtalan változatával találkozunk Hofmannsthal költői fejlődése folyamán «A mulandóság tercínái»-tól a «Turm» eszményi anyagból formált Sigismund hercege által hirdetett igazságokig.

Hofmannsthal egyik önéletrajzi részletekben gazdag tanulmánya szerint tizenhatéves korában ismerkedett meg Plátó filozófiájával. A példátlan koraérett «csodagyermek», a nyugtalan, szellemileg telhetetlenül mohó gimnazista össze-vissza olvasta Tolstoj «Anna Kareniná»-ját, Horatiust, Ibsen «Hedda Gabler»-jét és Plátót.² Gondolkodását, világszemléletét mégis elsősorban Plátó-tanulmányai határozták meg. Ifjú éveinek egyik legfontosabb élménye — saját szavai szerint — az, hogy a természetben megnyilatkozó minden szépség csak valami teljesen elérhetetlen korábban meglévőre mutat rá. A szépség látása csak a korábbira való visszaemlékezés érzését váltja ki belőle. Lírájában, tanulmányaiban állandóan foglalkoztatja a plátói *ἀνάμνησις*, a születésünk előtti állapotra való visszaemlékezés. Plátóhoz való vonzódását táplálta az a körülmény is, hogy költői pályájának első szakában Stefan George köréhez tartozott. Ebben a körben pedig Plátót szinte prófétaként tisztelték és a tökéletes költői meg filozófiai kifejezőművészet mesterének tartották. Hofmannsthal platonikus szemléletmódja a későbbi fejlődés folyamán elsősorban újplatonikus elemekkel bővül. Jellemző, hogy a költő 1916 óta vezetett, művei megértése szempontjából legfontosabb magánfeljegyzéseinek, az «Ad me ipsum»-nak³ élére Gregorius de Nyssa, a híres görög egyházatyja († 394) egyik mondatát állítja: «Quocirca supremæ pulchritudinis amator quod iam viderat, tamquam imaginem eius quod non viderat credens, ipso frui primitivo desiderabat». Minden, amit a költő, a legfőbb szépség rajongója szemlél, csak képmás, tükörkép számára, s igazi vágya az, hogy magában az ősképpen gyönyörködhessék. Az idézet Gregorius de Nyssa platonista szellemben írt Mózes-életrajzából való, melyet Hofmannsthal Konrad Burdach tanulmányából⁴ ismert meg. Költészete is — főképp a háború utáni években — újból meg újból elénk tárja újplatonista szellemi tájékozódását. Miként a sztoikusok és Plotinos, Hofmannsthal, a «Das Salzburger Große Welttheater» (1922) költője is hatalmas drámához hasonlítja az életet, melynek költője Isten, s melyben az emberek testükre szabott szerepüket — sorsukat — játsszák el. Igaz, hogy ennek a gondolatnak költői megvalósításába és alakításába erősen beleszól

¹ V. ö. Franz Koch: Hofmannsthals Lebens- und Weltgefühl. Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts. Frankfurt, 1930. 257—318. l.

² Stadien Loris: 7. l.

³ V. ö. W. Brecht: H. v. Hofmannsthals «Ad me ipsum» und seine Bedeutung. Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts. Frankfurt, 1930. 319—53. l.

⁴ Faust und Moses. Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften. 1912.

Hofmannsthal újabb nagy ihletője, Calderon, de éppen Calderon gondolatvilágához is a platonista szemlélet egyengette az utat. Hofmannsthal soha nem lankadó fogékonysága, a befogadott új meg új szellemi rétegek ellenére élete végéig naiv platonista gondolkodó maradt. Számára a világ nem individuációk összessége volt, melyek lélektanilag determinálva jelennek meg; ő az igazi világot mindvégig rejtett és mégis nyíltan elének táruló ösképekben látta, s legfőbb költői hivatását abban találta meg, hogy a tükörképek és képmások sokféleségében az ösképet felismerje. Az egyes jelenségekben s a mindenségben egyformán a magot, a lényegét kereste és kutatta.

Ebben a szemléletben, a költő platonizmusában látjuk Hofmannsthal és a görög szellem igazi, mély kapcsolatát, mely egész életművét átfogja, egész életművének egységes értelmezéséhez segít bennünket. Ez a kapcsolat — Hofmannsthal pályakezdését tekintve — szellemtörténeti szempontból is szinte izgató jelenség: a fiatal költőben az idealizmus ősfarmája átmenetileg a naturalizmusban és impresszionizmusban győzelemre jutott, természet-tudományon alapuló pozitívizmussal társul.

Hofmannsthal lényegében platonista élet- és világszemléletét felismerve költői gyakorlatának több, eddig homályban maradt részletét látjuk világosabban. Mindenek előtt feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy a költő ókori görög tárgyú darabjainak alakjai miért különülnek el élesen a hagyomány szerint klasszikusan görögnek tartott emberektől? Magyarázatot kapunk arra a vádra nézve, melyet Hofmannsthal ellen még jóhiszemű kritikusai is emeltek, hogy miért «hamisította meg» a görögséget. Míg a költő az egyéni élet és a múlt jelenségek mögött a lényegét, az ösképet keresve, mindent a világmindenséggel azonosítva a mai vagy a hagyomány által kevésbé megszentelt korból vett emberek egyéni vonásait darabolta szét vagy mosta el, merész ábrázolásmódja nem keltett nagyobb visszhangot. Hiszen részben hasonló szemlélet alapján formálta pl. Rainer Maria Rilke Malte Laurids Brigget, a mindenségbe olvadó nyugtalan világvándort, vagy Ricarda Huch több regényalakját, s ezeknek létjogosultságát senki egy pillanatra sem vonta kétségbe. Mihelyt azonban Hofmannsthal az ókori görögség gazdag hagyományú alakjaihoz nyúlt, rögtön kihívta az összehasonlítást, rögtön számonkérték görög embereitől a «fenséges egyszerűséget és csendes nagyságot» («edle Einfalt und stille Größe»), Winckelmann és a német klasszicizmus görög-szemléletének lényeges jegyeit. Tudjuk, hogy ez a szemlélet szintén soha nem létezett görög világot idézett fel, de az utókor ítéletében úgyszólván szent hagyománnyá nemesedett. Hofmannsthal számára — platonikus-misztikus szemlélete alapján — lehetetlenség volt olyan görög embereket teremteni, akik a «fenséges egyszerűség és csendes nagyság» képviselői. Ő ókori görög alakjainak egyéni vonásait is feloldotta és elmosta. Elektra csupa ideg-, nyugtalansággal teli, megoszló alakjára gondolva, a költő maga is látja a mély szakadékot közte és az Iphigenia

«pokolian humánus» világa között, sőt később kedve telik ebben az ellentétben. Klytaemnestrát «szellemi szédület» fogja el, nem tudja, hogy kicsoda voltaképen, és eleven testtel zuhan a kaoszba. Az önmegoszlás hasonló folyamatát látjuk Chrysothemisnél, Kreonnál és részben Ödipusnál is, s a folyamat következménye, hogy a zárt alak helyébe a formátlanság, a biztos körvonalak helyébe a szétfolyó hangulat lép. A kritika megállapítása lényegében találó: a görög világ alakjai Hofmannsthalnál nem állnak érintetlen magányosságban, szinte légüres térrel körülvéve; a költő szenvedélyesen beléjük hatol, szinte vájkál lelkükben. Ime a csodálatos fordulat: Hofmannsthal platonikus szemléletével idézi fel az ókori görög világ embereit és ezzel a görög szemlélettel «meghamisítja» lényegüket, kivetkőzteti őket a hagyomány által megszentelt görög jellegükből. Ebben némi tragikum is van: mondtuk, hogy Hofmannsthal platonista világszemlélete következtében szüntelenül azt kereste, ami az élet múlt jelenségei között a viszonylagos állandóságot, maradandót képviseli. A lényegget akarta megragadni, megrögzíteni s ennek leghatékonyabb módját különösen idősebb korában a hagyomány ápolásában látta. A hagyománykultusz számára a költészetben belül és a költészetben túlmenően is a lényegmegismerés legjárhatóbb útja volt és jól tudta azt is, hogy a leggazdagabb hagyomány éppen az ókori görög világhoz tapad. A festők és szobrászok gondolat nélkül gyönyörködnek a «régi görögök történeteiben és mitikus elbeszéléseiben», ő «örök, kimeríthetetlen bölcsesség hieroglifáit» látja bennük, mint örök, kimeríthetetlen bölcsesség hieroglifáit akarja megfejteni őket. Hofmannsthal tehát lényegében hagyománymentő szándékkal idézi fel az ókori görög világot, de munkájának eredménye az irodalmi közvélemény ítélete szerint — hagyományrombolás. Szándék és eredmény egyformán platonista gyökérzetből sarjad! Az újabb német irodalomban alig adódik sajátságosabb bonyodalmú játék költő és az ókori görög szellem kapcsolatából.

A platonista Hofmannsthal lényegkereséséből folyik az is, hogy költői alkotásaiban állandóan foglalkoztatja az önmagukhoz és másokhoz való hűség problémája, a változás és hűség antitezise. «Változás az élet élete... a megmaradás merev és halott. Aki élni akar, annak változnia, felednie kell; és mégis a megmaradáshoz, a meg nem feledkezéshez, a hűséghez fűződik minden emberi méltóság. Ez egyike azon mélységes ellentmondásoknak, melyekre az emberi lét épül... Rám bizonyították, hogy egész életemen keresztül nem szüntem meg csodálkozni ennek az ellentmondásnak örök titkán.» Ezeket a szavakat Hofmannsthalnak az «Ariadne»-ről szóló egyik levelében találjuk.¹ Ariadne, aki változik és mégis hű marad önmagához és szerelméhez, a költő egyik legkedvesebb alakja. A hűség állandóság, és így közelebb

¹ Idézve: Paul Stefan, Hofmannsthal. Eine imginäre Ansprache. Wien, 1924. 22. l.

visz az élet lényegének megismeréséhez — ezt hirdeti a költő az «Egyiptomi Helená»-ban is és mindenütt, ahol a változás és ragaszkodó hűség dilemmájába mélyed. Végső tanulsága a probléma számos változatából az, hogy igazi állandóság csak az egyénfölötti létben található; ezért etikai értékskálájának legmagasabb fokán azok a kötelekek és intézmények állanak, melyek ezt az egyénfölötti életet megteremtik és biztosítják. Ezen az úton fejlődött Hofmannsthal élete utolsó éveiben az osztrák hagyomány költőjévé. A Savoyai Jenőről szóló beszéd, az «Österreichische Bibliothek» megalapítása, Grillparzer politikai végrendeletéről szóló tanulmánya, az «Österreichischer Almanach», Mária Teréziáról és Beethovenről szóló megemlékezései világosan mutatják a költő osztrák öntudatának következetes erősödését. Az osztrák hagyományt, osztrák öntudatot szilárd pontnak érezte az élet folyton változó áramlatai között, maradandó lényegnek, ideának a szó plátói értelmében. Jellemző a lényegkereső Hofmannsthalra utolsó, töredékében maradt regényének, az «Andreas oder die Vereinigten» hőse, egy Mária Terézia korabeli nemes ifjú — az osztrák «Wilhelm Meister» —, aki toszkánai utazása folyamán egy nagy lelkiválság eredményeképpen szintén a dolgok lényegének, a világ mélyebb összefüggéseinek ismeretéhez jut el. Ez a regényhős különösen a fiatal Hofmannsthalt, «A mulandóság tercinái»-nak költőjét idézi újra elénk: közös vonásuk, hogy mindketten szinte állandóan a plátói *ἀνάμνησις* állapotában élnek, évszázados egyéni életre tekintenek vissza, s egynek érzik magukat régen halotti köntösükben porladó őseikkel. Ime, a plátói élet- és világszemlélet valóban a költő egész életművét átfogja. Csak a platonizmussal való kapcsolatát ismerve értjük meg igazán Hofmannsthalt, az osztrák szellemi hagyománykins gondos őrzőjét és ihletett prófétáját, akihez mindig vissza kell térnünk, valahányszor az osztrák szellem autochton vonásait kutatjuk.

Pukánszky Béla.

Hugo von Hofmannsthal und der griechische Geist.

Hofmannsthals Verhältnis zum Griechentum wurde wiederholt untersucht. Man legte dabei seine Werke mit griechischen Stoffen zugrunde und gelangte zum Ergebnis, daß der Dichter einseitig das primitive, rauschhaft-dionysische Griechentum zur Darstellung gebracht habe. Verfasser stellt nun die Frage, ob sich bei Hofmannsthal kein tieferes, das ganze dichterische Lebenswerk umfassendes und bestimmendes Verhältnis zum griechischen Geist finden lassen könne. Der junge Hofmannsthal zeigt sich in seinen Erstlingswerken als impressionistischer Relativist; gleichzeitig aber treten auch platonische Züge in seinem Wesen klar hervor, die für seine weitere Entwicklung viel fruchtbarer sind als die positivistischen Grundlagen seines Denkens. Dieser Platonismus ist die wichtigste Beziehung Hofmannsthals zum griechischen Geist. Aus diesem folgt die Erkenntnis, daß sämtliche

Erscheinungen nur Abbilder und Spiegelungen von Ideen sind, die es vor allem durch die Kunst zu erfassen gilt. Auf diese Weise erklärt sich auch Hofmannsthals ständiger Drang in die Dinge überzufließen, seine Bereitschaft zur Selbstteilung und sein Solidaritätsgefühl mit dem All. Aus dem platonischen Lebens- und Weltgefühl ergibt sich auch Hofmannsthals fast unbegrenzte geistige Einfühlungs- und Anpassungsfähigkeit, die in der neueren deutschen Literatur nur bei einem anderen Platoniker, bei Herder ihresgleichen hat. Schon W. Brecht hatte darauf hingewiesen (Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts Frankfurt am Main. 1930. S. 319—356), welche Bedeutung der platonischen *ἀνάμνησις* in Hofmannsthals Dichtung zukommt, und den neuplatonischen Kern seiner Privataufzeichnungen «Ad me ipsum» aufgezeigt. Verfasser weist nun nach, daß platonische und neuplatonische Bestände in dem ganzen Lebenswerk des Dichters stets vorhanden sind. Seine platonische Betrachtungsweise bestimmt auch sein Verhalten gegenüber den Gestalten der antiken griechischen Sagenwelt. Hofmannsthal, der hinter den vergänglichen Erscheinungen stets den Kern, die Idee suchte und von der Wesenseinheit der Dinge überzeugt war, konnte keine klaren, festumrissenen Gestalten im Sinne des überlieferungsgeweihten klassischen Griechentums schaffen, sondern eben nur Menschen, die — wie ihr platonischer Dichter — distanzlos, stets von dem Drang beseelt sind in einander ein- und überzugehen und auch keine überpersönlichen Bindungen kennen. Hofmannsthal schuf somit von einem griechischen Welt- und Lebensgefühl aus «ungriechische» Menschen. Hierin liegt nun auch eine Art von Tragik: Hofmannsthal, der als Platoniker das relativ Beständige, Dauernde zu erfassen suchte, sah in der Pflege der Tradition das wirksamste Mittel zum Wesen der Dinge zu gelangen; als Vertreter reichster Tradition aber galt ihm das Griechentum. Er wollte in seinen Griechenstücken die Tradition des antiken Griechentums erhalten, in Wirklichkeit zerstörte er sie. Beides aber tat er als Platoniker. Aus Hofmannsthals Sehnsucht nach der Idee, nach dem Wesen der Dinge folgt schließlich die Bedeutung des Motivs der Treue und des Beharrens in seinen Dichtungen («Ariadne», «Ägyptische Helena»); durch Treue zur Gemeinschaft entwickelte sich der Platoniker Hofmannsthal zum Dichter des österreichischen Bewußtseins.

Béla Pukánszky.

DESK. DEN. EGYPTEEN. KONV. V. 1
Lett. 3820-1950